

З А П И С

Фрагменти из огледа о култури

... И тако, излази да је култура врло чудновата реч баш у културном свету. Некада, култура је поље памука или пиринча; некада, то је, у стакленој кутији, негована трулеж и плесан, које су пуне клина сад животних сад смртоносних; некада, то је велики драматски процес који постепено обрађује, прерађује, оплемењује, процеђује самога човека или читав народ са телима и душама. Култура у тлу земљину, и по лабораторијумима, то су строго ~~контролисани~~ ^{калкулисани} поступци, и видни, именовани резултати, јаки или слабији, али резултати. А процеси теку тихо, без зноја и болова, без убијених напора, нарочито без стидних губитака. Култура у народу, међутим - ни одређен појам, ни индивидуализовано име, ни дефиниција. Што гол разумно кажете, може се прими-ти, али само као момент, као детаљ културних настојавања или борби. Понекад, реч "култура" сугерира нам нешто од сна и маште, нешто скупо, високо, блиставо чисто, као далек облак под сун-цем. Понекад, то је досадна, до бесмисла по новинама сејана реч. "Наше средње школе пуне су недостатака; али ће оне ипак давати високо културну омладину." Понекад алузија на нечију културу и-ли некултуру, то је нож у срцу. Копитар није живео пре 300 го-дина, а овако је у једном писму писао: "Славони^{ји}, као и њихова рођена браћа по јединку, Далматинци, пишу додуше већ од неких 300 година, и напишу овда-онда, отприлике од генерације до генераци-је; по једно писмо, или чак по једну књигу." ^{x)} Култура - тај

x) Die Slawonier, wie ihre leidlichen Sprachbrüder, die Dalmatiner, schreiben zwar seit 300 Jahren, dann und wann, etwa jede Generation, einen Brief oder gar ein Buch.

напор, та жеба, та претња, та варка, та радост, тај жвањ,
 тај престворитељ човека и природе, то божанство — култура иде
 у ред оних стварности које се зову именима необухвата: васио-
 на, свет, човечанство, живот. Негде у култури стоји и основац
 са букваром; али после свих школа, на реду је напор, животни
 напор, умна страст, бездушно истрајна дисциплина — без одређе-
 них метода, без испита и диплома, зато што је ^{наста} без довршетка
 и краја. Зато што култура, баш као и природа и живот, има да
 продукује велике целине, органске културне целине, свеједно да
 ли у човеку, у народу, у временском периоду. Ако кажемо: Ето,
 то је културан народ! — тиме смо или рекли неку органску цели-
 ну, или смо рекли само фразу. "Док по селима нема културе,
 нема је ни по градовима" — истина, речена од енглеског писца
 Т.С.Елиота, (T. S. Eliot) истина која удара по глави као маљ.
 Француска, са својим недостижним писањем, (логика, јасноћа, ред,
 лепота) то је органска културна целина у том народу. Енглеска,
 са својим књижама без броја, из којих пред затварање радњи
 треба буде гурати напоље, то је органска културна целина која
 поносито плови тамо на океану. Ако у културним наповима некога
 народа таква целина није продуквана, мливо је отишло ветраг у
 народни хаос, у даље резерве времена. Још једаред, шта је кул-
 тура? Све што је атрибут живота, од ума и маште па до физичког
 здравља, све је елемент и медиум културе, али она сама нешто је
 друго. Оплемењавање човека — то има хиљаде степена, облика,
 сврха. Има далек степен који ипак није висок степен. Има висок
 степен, на којем, културе радња, треба замукнути за цела година,
 треба у мигу и тишини зрети. Са свим тим, егземплярно оплемењен
 човек не постоји; али културна глад и борба, културни успон, кул-
 турни немири постоје. Старозаветни пророци су говорили: да бог и-
 ма силу да "запечаћава звијезде"; а данас човек има силу да от-
 печећава атоме; и све су то белеге на путу културе човечанства;

али тај многостанични пут прелазе само ^{урам} народи. Била је култура вавилонска, египатска, хабрејска, грчка, римска; а није било и нема културе појединог живота ни појединачног имена. Отуда, ето, нико не зна ни метафору ни симбол за културу, за њене му-не, за њена блага...

Не, немојте призивати велика и највећа имена света. Њих је толико много, тих великана, и многи су међ њима тако раскошни велицином, да би, по тим подацима, цео свет требао да се купа у култури. Та имена су буктиње, надмоћни агенси, али нико од тих великана није сума културних вредности, и нико од њих није расадник. Ми, наш народ, рецимо, нисмо могли узети, ни добити, ни калемак ни расаду ни од Ђегоша ни од Вука. Великани су јединци и кад имају рођену браћу и сестре. Гете је говорио: "Осмопо њих сам убио (равно поумирала браћа и сестре) да бих ја један опстао." Заиста, те се ватре не могу пренети на друга огњишта. То су резултати, то су сведочанства, то нису основице. Култура, културни дух у основици, то није ни Данте, ни Декарт, ни Бетховен; нагон за залет, нагон за преобћажаје, тај нагон или спава или ради у народу. Народ је родитељ и створитељ. Културни залет, пре готових облика културе, то је део виталних моћи у народу. Отуда су они право из народа испружили великани тако свежи, тако пуни талената да раде разне послове, да стоје и воле на разним местима. То су они који очаравају, пре свега, општим културним духом, моћима у стотину облика. Неко је добро приказао те људе: Свакога дана изгледају као да су само за тај дан ту; сутра су већ нешто друго. Леонардо да Винчи је сељаче; Вук Караџић је сељаче. Они, и њима слични, то су великани који не легенеришу, не пуше опијум, не полуде ни од гениалности, ни од бриге, ни од амбиција. Да, основица културе, правац културе, то је залет и нагон наврше у народу. Може тај нагон бити кржљав, може бити у-

спаван или лењ, може врло постепено јачати, може дегенерисати, може прокључати вулкански. Точак замашњак није у великанима него је у пуку. Горски вијенац је поема о пуку. Ђегош је свом ватром у себи овековечавао у поезији оно што је у животу, и по дужности, брисао и искорењивао. Цео Горски вијенац је песников монолог, али га говори народ. А кад у неком народићу дође до Ђегоше, или у неком народу дође до Пушкина или Бермонтава, или до Лава Толстоја ("први граф у руској књижевности, а прави му-жик" - М.Горки,) онда је културни нагон у народу почео већ и да размеће...

х х

х

Један од здравих знакова да је културни нагон у народу јаче активан, јесте немир људи да иду у свет, да уз своју стварност, са којом су идентични, познају и друкчије стварности, друкчије начине живота, друкчије облике културе или некултуре. Свет хоће у свет! Рекли бисмо да је код нас, у ова времена, то започело, и да постаје правилна културна зараза. Отимају се људи да науче стран језик. Помажу им који могу помоћи, и радо и штедро. Чују гвожђе док је врело. (Јер код нас има још врло много од некултурног суштајања ~~и~~ хлађења.) Тек вам у неком надлештву покажу нека врата: - "А овде је наш курс за француски или за енглески језик. - Има ли вас много курсиста? - Па, почели смо скоро сви, а сада, ето, отпадају. - Имате ли што да плаћате? Колико знам, власти наше у намук завијају све који се само јаве да хоће да уче, да носе у себи тежњу ка култури. - Не плаћамо ништа, али, ето, наш свет је плехана фуруна. - Докле то и тако! Зар млад свет не истраје ни дотле да осети шта је то завеслати у знање и умење, какве су све екскурзије у светскост! Овде, станујете, како је и ред, у малој кућици; тамо, у светским знањима, тамо ста-

нујете у палати, и не једној! Знати један стран језик, нарочи-
 то један светски језик, зар ви не осећате, не сазнајете, да то
 отвара стотине врата, у друштво, у свет, у културне рангове,
 најзад, ви, данашњи млади, који тако волите ~~зараду~~^{зараду}, зар не види-
 те да је знање страног језика готова зарада. Неко зна само тур-
 ски, аднаутски - и то је могућност зараде. Људи се траже, до-
 зивају, и сваки језик је авион за најбрже стицање, и најбрже у-
 познавање и помоћ узајамну. Аустралијанци су ме, из Сиднија, по-
 слали, поклонили, збирку песама грчког песника Кавасија. Шта је
 везало и целовало ~~и~~^и - један светски језик је везао Александрију
 у Африци, Сидни у Аустралији, Београд у Југославији... Траже на-
 ш људи светску књижевност у преводима. Карактеристично, све су
 чеће по нашим новинама живе путописне црте из белог света...
 Али да се вратимо на језик, језике. Наш свет не чита доста, не
 чита стално. Упознати стран језик темељно, до степена кад стран
 језик постане доматерњи језик, то је читање, то је књига у цепу
 стално. Чувено име Шели, кад је тог дивног песника избацило мо-
 ре на копно, није у цеповима имао ни сендвиче ни новаца, имао
 је, умро с њом, књигу. Читање, то је култура. Школа, почетак кул-
 туре; путовања (што више пешке,) културно ~~путовање~~^{а сапорана}; читање,
 страст и сласт културе, култура сама.

Да ли сте довољно размишљали о чудовишности, о чуду, о
 величанству језика? Развијен језик, то је биће и крв народа, то
 је максимала онога што једна култура оставља и даје. Сви људи не
 читају латинску и грчку књижевност, али сви културни људи, сваки
 дан, и данас још говоре помало грчки и латински. Пуно је грчких
 и латинских термина у култури целог културног света. Старе књи-
 жевности, хебрејска, грчка, римска, држе те језике, а ти чудесно
 развијени и прецизни језици држе те књижевности. Језици се ме-
 њају, наравно, јер су продукти живота, али у тим променама леже

жива снага и тенденција usavršavanja. Жив је и напредан народ који језик свој usavršava. Све што један народ има и зна, инвентарисано је и категорисано у језику, све конкретно и све апстрактно. Развијен језик, моћан језик, то је стихија; ^{као да} он сам ствара, а ми комбинујемо његове крупне и ситне творевине, његове виртуозности. Што и један провинциски језик може бити стихиски јак и књижевно сјајан, доказ је више за оно што напред рекосмо, да је култура не само народни нагон, него, уз култивисане слојеве, и народни задатак. Од резане трске почиње скулптура; од имена травки почиње лирска симболика. Има Гете велику реч: "Ако си успео да сродиш неколико добрих стихова на језику израђену, (образовану, *gebildet*,) на језику који за тебе мисли и пева, онда то још не значи да си песник." Но ако верификатор на такву језику још и јесте песник, онда, јесте ли искусили, код таквих писаца, песника или прозаиста-уметника, налазимо текстове, некада сасвим кратке, који нам запале мозак као буктињу, а кроз душу нам запева нешто тако дивно, да је одјек од те музике, што рекао песник о коме ћемо малочас говорити - "одјек од тога ^узвук је суза."

Кажем сабеседнику: - Понеко место, један стих, један ред прозе, ходе ми испред духовних очију некако човејим ходом. А кад хоћу да се смирим, и узмем да то прочитам телесним очима, буде још снажније антропоморфно: формално осећам да испод тога текста неко лежи, жив човек или моћна сен. У Бајронову дугом спеву Дон Жуан, (дон Хуан) песник је свога Хуана, после бродолома, избацио на Ориент, на оно место где је и Бајрон сам, у своје време, био путник и посетилац - те ће песник описати у поеми и свој доживљај, лично и до смрти групан свој доживљај. Место то, са оне стране Дарданела, на северозападној обали Мале Азије, место је, тврди се, где је некада била Троја, где је не-

нада, ^{што}певају епи и митови, где је некада бесн^о страшни Тројански рат. Грци Хомер, или више Хомера, опевали су, у Илиједи, тај рат и хероје са обеју стране. А за том поемом, касније, пошао је наповеза^к, спев, еп, Латина Вергилија, Енеида, о путовањима преживелих и избеглих Тројанаца, који ће основати Рим. Бајрон у Дневнику свом из године 1821-ве — било му је тада 33 године, и животни пут само још три године дуг — сећао се путовања свога на оно место кад му је било 22 године. "Стојао бих на равници Троје сваки дан, и тако дуже од месец дана, 1810-е. Ако је тада нешто кварило моје уживање, било је то што она лала Бријант, (историцар) сумња да је Троја постојала." У одговарајућој строфи Дон Жуана овако је поменуо и казао то исто Бајрон: "Љубав за славу, бива, хоће да идентификује своју прошину у велико^м рушењу што све у гроб свађује, оставља

Само промене. Стојао сам на Ахилову гробу;

Знао да се сумња у Троју; време ће посумњати у Рим.

*Only changes. I've stood upon Achilles' tomb;
And heard Troy doubted; time will doubt of Rome.*

У овом тексту, прво, нема ничега од модерне поетске праксе, ништа замршено, неразумљиво. Рука и ум великог песника, у развијену језику, вероватно да све могу ~~како~~ ^{истисати} јасно. Она два стиха, то је најдиректнија једноставност; али је визитски скок песника био генералан, и зато прост у изразу. "Мушки израз", да се послужим атрибутом чувеног енглеског есејиста Волтера Петера, (Walter Pater, XIX век,) који се извињавао за атрибут чињеницом да женама тако мало дају слободе и за визије и за атрибуте. Бајрон је већ као деčko са страну читао историју, задовољавао у средњој школи својим знањима и схватањима историјских чињеница. Боље је него поезију, као зрео човек, тумачио историју; у поезији се, зачуло, једно двапута много преварио био у оцени. У горе наведеним стиховима, скок његов, мушки визитски и историјски скок био је од Тро-

je do Rima; a ustopni drugi skok u stvarnost ko zna koliko daleku — ali sud i ^asvutbu je izrekao na strogo analognoj osnovi sveta i svetova. Mисao mu je била научна, транспозиција poetska; доћи ће час кад ће се, због удаљености времена, због удаљености минуле стварности, због удаљености језика, и Рим назирати само као маглица, и, корак даље, сумњати да ли је ^{сигурно} Рим и-када и било.

Хомер и Илијада, Вергилије и Енеида — а сумња покрива Троју, и вероватно ће некада покривати Рим. Човек осети да га угриза језа. Ми од данас још увек као да пукама подирујемо ствари Рим и велике Римљане. Католово... *quare id faciam, nescio*, тако је модерно, данашње, психоаналитичко; Вергилијево... *sunt lacrimae rerum*, тако је јучерашње: порушено, попаљено, поубијано; а ето нико не уме да сасвим адекватно превеле тих неколико речи: да ли човек некада и при погледу на ствари мора да заплаче, или, да се у природи ствари криву и сузе — а све то, и другог много, треба једном да збрише сумња, одрицање. Бајрон је најизуст знао Шекспирове стихове о сјајном Римљанину Марку Антонију; одлично знао историју Империје; знао добро латински; али ето написао је смео стих да ће време, неко време, сумњати у Рим, као његово и наше време што сумња у Троју, и одлучно одриче Тројански рат. Језа угриза човека. Његош је написао еп који стаје уз Илијаду и Енеиду; ми смо својим очима гледали рукопис, и у машти пратили буку која је, ево ово овде, исправила. И својим очима смо читали ствари приметан римских ^{новина} Осерваторе Романо, са дописом из Задра из 1851-ве, и са текстом: "У Владици књижевнику губи Словенство један од највећих својих умова" — а после не знам колико времена, је ли могућно, Горски вијенац је лаван мит, велика поезија, уметничко благо, али класичне Црне Горе вероватно никада није било. Каже део наше науке већ данас да истраге потурица није било. Кажу други људи,

да Шекспира није било... А онај Ахилев гроб? Наука се смеје. А онај енглески лорд који тамо узбуђен стоји и дрхтавом руком нешто записује? Доћи ће време кад ће се и у Енглеску сумњати, а о лордовима... ^сСтури то време у понор! Није ни тога времена било кад свега онога није било...

Кажем сабеседнику: - Најзад, то је проблем историски, а нас сада занима питање културе, поезије, сна^еве језичкога израза, семантичких гаранција у филологији и у философији. Мене још занима и проблем: како је понекад места у књижевности просто немогућно превести, иако су та места речнички и синтак^сички можда врло прост^а. Сабеседник зна енглески и преводи оно "моје" место: - Време ће сумњати у Рим. - То, тако, то је проза; изгубили сте успут песникову језу, узбуђеност од визије. - Сабеседник, вешт версификатор, начини инверсију. - Сада је дијекција знатно другачија, али ето нисте превели онога што лежи тамо испод оригиналног стиха... Хоћу да кажем: тај визиски скок Бајронов, тај мисаони шок, та сажетост израза — то све било је идентично са једним врло виталним залетом целе егзистенције Бајронове, и ето то, то као то, не може се извадити и пресадити у други језик. Једаред, речево, и крај. Јер, још једном да дохватим проблем: није ту реч о силни Бајронове емоције, него о силни уметничког процеса у њему, о снази која је функционирала историски скок у машти са језичким изразом оживелим у песнику тога часа, на томе месту... Било је друштво око нас, и ваљало је прекинути гласан разговор.

Чудовишни су и величанствени су језици. Француски писац М. Бедел, који је пропутовао свет, и зна много језика и стварности, и служи се за превоз, или прескок, искључиво авионима — вели: - Све је добро и лепо, авиони и култура чине од Париза и Риа суседство, али велике препреке и разлика то су језици. Језике треба учити, друго не остаје. - Неки "практичари" брзоплети ^с

~~.....~~ препоручuju упрошћavaње, редуцирање језика и језичких
 блага. Крикнуле су на то од ужаса све културне нације. ~~.....~~
 Због тога, да у Ниму, у Француској, нађем улицу "Великих мука", и у
 улици ресторан, за то не треба ни Расин ни Ла Фонтен. ~~.....~~
~~.....~~ "Робот уживања", се то не треба ~~.....~~
~~.....~~ Али да човек уђе у рајске стварности вели-
 ких књижевности и "образованих" језика, то се доста не може
 са упрошћеним и редуцираним језицима. Напротив! Јер, речи и
 реченице у развијену језику, то нису пчеле у кошници, то су зве-
 зде у простору: свет!... А онај стих Бајронов, да: главни, унут-
 рашњи нагласак тамо, главни део визиске схеме — на именици је,
 на речи време. У преводу на наш језик, свеједно што ћемо реи
време ставити на прво место, велики нагласак је на глаголу, на
 речи сумњати. И та наклоност, више на именичко-придевским, или
 више на глаголским композицијама, то није ствар стиха и личнога
 стила, то је ствар историје и психологије, ствар изражајних ме-
 тода у народу. Један је језик више жив, више полемичан, више у-
 милан са својим именицама; други је то више са глаголима. Зато
 је велико културно уживање моћи изаћи из животне силе једнога
 језика и прећи у другу. Погрешна је олатле изведена фигура: Ко-
 лико језика знаш толико си пута човек. Врло је тешко бити човек
 и једаред, и са једним, и то матерњим својим језиком. Али је
 тачно да је језик, стран језик, моћан и изражен језик, кључ за
 другу неку ^{неку неку културу} стварност, ~~логичку, естетичку, моралну~~. И тако, да се
 опет вратимо на Бајрона, у енглеском језику је време реч ^и појам
 који су се поетски, философски, религиозно, лингвистички изживе-
 ли и садржином пунили кроз низ епоха велике енглеске културе —
 толико су се појам и реч развили, да, што рекао Гете, сами ми-
 сле и пишу. Око два века, (XVI и XVII), ишла је у Енглеској фи-
 лософска драма и лирика. Ако пакле неко има културу са поезијом
 о времену једнога Шекспира, Ф. Сиднија, Милтона, Дана, и, данас,

Т.С.Елиота и Е.Мјуира, онда реч време у том народу не да ни мирно спавати ни мирно будав бити. И жестоког социјалисту драмског писца Пристлија мучи време. (Види Дугачко огледало, или, још боље, Цени Вилијер.) Да не оставимо само на Бајронову скоку у време; да наведемо великога светскога ~~мајстора~~^{мајстора}, Шекспира. "Мисао је роб живота; живот је будала времена; — А време, које надзирава цео свет — Мора једном стати." ^{x)} Чујете ли како су и Шекспиров и Бајронов стих просто говорени, без афектација и романтике? Али су велике, моћна интонација културе и цивилизације! Ето зато преводи тешко пресађују суштину. Треба учити и научити бар један светски језик...

x x

x

Врло је занимљива и поучна ствар срањивати текстове на исту тему код писаца разних народа и епоха. Истичу се јасно континуитети свега; истиче се Природин метод да све своји на мали број закона. Рецимо: чињеница да се природа људска тешко мења, и да су зато мржња и освета вечна људска прѣија, и да је зато култура била и остала жрвањ. Читате песмицу неког примитивног племена, а љубомора је иста као у Прустову роману; као у биографији чувенога тетреба у Зоолошкој башти у Берлину, који је цио и испио оба ока другог тетреба. Зашто? Због женке, коју уопште није вредно било погледати ни са пола ока. Читате чувену класичну јапанску песму, и видите да је занос од алкохолног пи-

x) Thought's the slave of life, and life's time's fool —
And time, that takes survey of all the world — Must
have a stop.

јанства тачно такав био тада какав је и данас. Одиста, култура је жрвањ; културни замаси народа морају се замарати. Данас, цео културни свет је морално осиромашно. Није свет без хероја, али посебна културна херојства леже, да ли уснула, да ли мртва? Хоће ли у наредном светском судару људи све пропасти, претрајати само мржња?

Најдаговитији немачки лиричар XIII века, Валтер фон дер Фоглвајде (*Walter von der Vogelweide*) оставио нам је ове стихове:

Слушао сам како вода тече,
Рибе у њој гледао сам;
И видео и друго у свету:
Лист, трску, и траву и шуму и поље,
Све што гмиже и све што узлеће,

.....

То видео сам, а кажем вам ово:

Ниједно од њих не живи без мржње.

А стихови Бегошеви, на прескок узети, добро познати, апсолутни:

Св'јет је овај тиван тиранину,

.....

Он је состав паклене неслоге.

.....

У њ ратује живина с живином,
У њ ратује народ са народом,
У њ ратује човјек са човјеком;
У њ ратују дневи са ноћима;
У њ ратују дуси с небесима.

.....

Тијело стење под силом душевном,
Колеба се душа у тијелу...

Како је Бегош велик, како је културан! Како је снажан морао бити нагон на висинским знањима у оно време у малом народу Црне Горе. Ни Петробург, ни Напуљ, ни Беч нису сарадили на оним стиховима... Треба се враћати на студију културних нагона на Балкану, иако се већ подавно Балкан културно ^{мало} не напреже...

Исидора Секулић